

rabitus

Núm. 17 · desembre de 2019 · Preu: 10€

CONSELL CULTURAL DE LES VALLS D'ÀNEU

Portada: Dansàneu, Santa Maria d'Àneu 2019. Expressa la directora del Dansàneu Rut Martínez que el projecte consolida el vincle amb un territori que és propi a la marca i a l'ADN d'un festival amb un present notable i un futur il·lusionant. Dansa, música i patrimoni. I cultura popular i orígens i la més rabiosa contemporaneïtat. I diàleg, entesa i ment oberta. Participació, aprenentatge, descentralització i accés a la cultura per a tot tipus de públics. Foto: Joan Blanco

Director: Ferran Rella i Foro
Cap de redacció: Joan Blanco i Barrilado
Coordinació: Laura Grimau i Bertran

Textos: Joaquim Carbó, Jesús Alturo, Tània Alaix, Terèsa Pambrun, Àngel Galobart, Carme Batlle, Conxita Mir, Federica Ravera, José López, Maite Arilla, Vicent Vidal, M. Isabel Guardiola, Jordi Grau, Maria-Pilar Perea, Maria Celma, Elena Muntan, Josep Calvet, Martí Domínguez, Guillem Rúbio, Màrius Domingo, Barnat Gasull, Xavier Planas, Carles Gascon, Juan Karlos Lopez-Mugartza, Mikel Belasco, Jordi Cabré, Albert Turull, Raquel Picolo, Ignasi Serra, Sebastià Alzamora, Neus Pujol, Antonio Ros, Mirèlha Guil, Aleix Gallardet, Montserrat Pagès, Pere Oller, Àlex Broch, Anton Sala-Cornadó, Jaume Massó i Torrent, Joan Maragall, Ermengol Gassiot, Ramon Sistac, Antonio Teruel, Bep Ortega, Mercè Canela, Alba Jovani, Francesc Rodríguez, Ramon Alaró, Rut Martínez, Laura Grimau, Joan Blanco, Ferran Rella.

Fotografies i il·lustracions: Arxiu Capitular d'Urgell, Tània Alaix, Ricard Marco, Terèsa Pambrun, Joan-Lois Lavit, Dinosauris dels Pirineus-Museu de Paleontologia de Coll de Nargó, Teresa Llordés, Noemí Riudor, Bundesarchiv Bild, Federica Ravera, José López, Maite Arilla, Wikipèdia, Elena Muntan, Josep Calvet, Museu Hidroelèctric de Cabdella, Raül Valls, Rewilding Lapland, MNAC, Màrius Domingo, Francesc Rodríguez, Bernat Gasull, Revista El Mirall, Neus Pujol, Ramon Alaró, Fons Antoni Ros, Arxiu Històric de la Fundació Bancària "La Caixa", Ivan Fernández, Jaume Comas, Mireia Izquierdo, Serni Ros, Pere Català Roca, Arxiu Mas, Centre d'Estudis Superiors de Civilitzacions Medièvals de Poitiers, Pere Oller, Josep M. Turon, Ermengol Gassiot, SES Joaquim Morelló, Josep Carrera, Aspí, Alba Jovani, Tomeu Lladós, Joan Blanco, Laura Grimau, Ferran Rella, Fons CCVÀ-Arxiu d'Imatges.

Preu de l'exemplar: 10 €
Producció gràfica: Raül Valls. Press Okedi SL
Impressió: Impremta Barnola SL
Dipòsit: L-1110-2004
Adreça de l'editor: Consell Cultural de les Valls d'Àneu, Av. Joaquim Morelló, 3, baixos - 25580 Esterrid'Àneu, tel. 973626316. www.aneu.cat, consell@aneu.org
Els articles publicats a Nabius expressen solament l'opinió dels seus autors.

M E D I U M

- Compromís, passió...sentit. **Ferran Rella** 3
- Excés de comunicació. **Joaquim Carbó**
- Les Chartae Latinae Antiquiores Cataloniae: els documents altmedievals originals més antics conservats a Catalunya. **Jesús Alturo-Tània Alaix** 4 5

D I À L E G S

- Escriitures entre muntanya i riu: Joan-Lois Lavit. **Terèsa Pambrun** 8

V I S T A I R E

- Dinosfera, un museu de Paleontologia a Coll de Nargó. **Àngel Galobart** 13
- La presència de jueus al Pirineu català a l'edat mitjana. **Carme Batlle** 16
- Quan va arribar el franquisme: dones i repressió al Pallars. **Conxita Mir** 21
- Dones, pagesia i muntanyes en moviment. **Federica Ravera** 25
- Una gran lliçó natural. El Jardí de Roques del Centre de Descoberta dels Ciències de la Terra de Rubió. **José López** 29
- Primers Assentaments Humans als Pirineus: La Cova de les Llenes i Els Neandertals. **Maite Arilla** 31
- I va de jocs... **Vicent Vidal/ M. Isabel Guardiola** 35
- Les construccions de pedra seca a Catalunya i al Pallars Sobirà. **Jordi Grau** 37
- Notícies sobre el Pallars Sobirà en el diccionari Català-Valencià-Balear. **Maria-Pilar Perea** 40
- Resseguint les petjades dels pastors. **Maria Celma/ Elena Muntan** 43
- En recordança de Conxita Grangé Beleta, la darrera catalana supervivent dels camps de concentració nazis. **Josep Calvet** 46

L I T T E R A

- Maleïda 1882, una pel·lícula documental sobre Verdaguer i el Pirineu. **Bernat Gasull** 48

M N E M Ò S I N E

D O S S I E R N A T U R A L I S T A

- **ESBOÏGAR.** El Patrimoni natural, una peça clau de comprensió de l'espai. **Ferran Rella/Francesc Rodríguez** 53 3
- **FICOT.** La batalla perduda del gall fer. **Martí Domínguez** 54 4
- **BIRBAR.** Com ens afecta el canvi climàtic?. Conversa amb el Dr. Javier Martín-Vide. **Francesc Rodríguez** 56 6
- **AMONTANYAR.** Petites illes com el passat. **Guillem Rubio** 59 9
- **DIDALERA.** La natura en un click! Fotografia naturalista. **Màrius Domingo** 62 12
- **PLETA.** Un Gatillop neix al Pirineu. **CCVÀ/FRA** 64 14
- Tocats del bolet. El calendari naturalista, lingüístic i literari de les Valls d'Àneu. **CCVÀ/FR** 65 15
- La secció de natura del CCVÀ 2019. **CCVÀ/FRA** 66 16
- El Piribus a Esterrid'Àneu. **CCVÀ/FRA** 67 17
- Jornades Micològiques. **CCVÀ/FRA** 68 18
- Sons de tardor: el reclam de l'amor. **CCVÀ/FRA** 70 20
- Activitats de la Secció de Natura del Consell Cultural de les Valls d'Àneu. **Francesc Rodríguez** 72 22
- **GARBA.** Històries naturals. **CCVÀ/FRA** 73 23

 Ferran Rella.
President del Consell Cultural de les Valls d'Àneu

Compromís, passió... sentit

Aquesta introducció és deutora del pensament filosòfic de Joan Carles Melich en general i, molt especialment, quan reflexiona, en un món altament tecnificat (tecnoeconòmic), sobre la importància de formació humanística a la qual tants esforços hem dedicat des del 1983, any de fundació del Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

Compromís doble amb el territori d'Àneu i amb la seua gent.

Passió en l'exercici de transmissió d'un coneixement, d'uns valors, d'un pòsit cultural que ens agombola, redefeixen els camins de la vida i ens commou.

Sentit, finalment el sentit educatiu que tot projecte ha de tenir, una experiència, un viatge no planificat capaç de transformar-nos.

És, doncs, en aquesta aventura de la qual participen la població en general, però de forma especial les nostres sòcies i els nostres socis que volem remarcar dos projectes que s'inspiren en aquest triple propòsit comentat: Mnemòsine, dossier de natura que de la mà del naturalista Francesc Rodríguez presentem en aquests Nabius 2019 i que a partir del 2020 constituirà una nova aposta editora i el Dansàneu que circula, cap enlaire, cap a la vintivuitena edició i que des de fa uns anys, sota l'harmònica batuta de la seua directora Rut Martínez teixeix un admirable retaule actiu d'agermanament entre la dansa, la música i patrimoni.

Voldria acabar, justament aquesta editorial amb les paraules de Joan Carles Melich que l'ha inspirat: *Educar és, al mateix temps, rebre e innovar, escoltar i discrepar [...] Hi ha múltiples aspectes de la vida humana que no poden contemplar-se sota la lògica de la utilitat.*

Tal vegada, la cultura, com la tórtora poètica de Sebastià Alzamora ha alçat el vol i no sabem ben bé on ha anat.

*Ens agradava quan prenia el vol i tornava després damunt l'espallla del meu cosí Rafel, que era un al·lot ros, de somriure fàcil.
Són records,
Ara que som a la meitat de tot i no sabem on va volar la tórtora*

(La netedat-Tórtora)

L I T T E R A

- Anàlisi fisiogràfica de topònims andorrans d'arrel preromana. Una visió propera i tècnica del territori a través dels noms de lloc. **Xavier Planas, Carles Gascón, Juan Karlos Lopez-Mugartza i Mikel Belasco** 75
- L'amiga pallaresa. **Jordi Cabré** 76
- Pagus Anabiensis. Origen i significat dels noms de lloc de les Valls d'Àneu d'Albert Turull. **CCVÀ** 77
- Escriure sense por. Manual d'escriptura creativa. **Raquel Picolo** 78
- Revista El Mirall, des del 1987 reflectint cultura. **Ignasi Serra** 79
- Poesia. **Sebastià Alzamora** 80

A N A V I

- Entre la memòria i l'oblit. L'Aula d'extensió universitària com antídoto de l'emigració interior. **Ferran Rella** 82
- La dona dels anys vint. **Neus Pujol** 84
- La Caixa: compromís social i desenvolupament territorial. **Antonio Ros** 86
- Les falles de les Valls d'Àneu, un patrimoni aneuenc. **Mirèlha Guil** 92
- Àrea d'audiovisuals de l'Arxiu d'Imatges. **Ramon Alaró** 96
- Camí d'Àrreu. Memòria i semàntica de la responsabilitat. **Ferran Rella/Aleix Gallardet** 97
- Els mestres pintors romànics de les Valls d'Àneu. **Montserrat Pagès** 99
- El misteri de l'Estany de Senyora: una interpretació geomorfològica a partir de la tradició oral. **Pere Oller** 101
- Muntanyes humanitzades. Un recull de l'arqueologia al Parc Nacional. **Ermengol Gassiot** 105
- El centre de nosaltres mateixos. **Ramon Sistac** 107
- De tramuntana a migjorn: un eix dialectal i cultural que ens fa sentir pròxims. **Antonio Teruel** 108
- Calendari Anavi. **Josep Maria Turon** 112
- Natura en equip. Projecte Boscos de Muntanya/Herba-savina. 114
- Un poble màgic tocat per l'atzar **Bep Ortega**
- 32a Pujada al Port de Salau. **Jordi Carrera** 116
- CurtÀneu 2019. Quarta edició. **Ramon Alaró** 119
- Art, passió, foc, vida, emoció: Dansàneu 2019. **Ferran Rella** 121
- Tossudament aneuenc. **Rut Martínez** 122
- La dansa, la música i la cultura al cor del Pallars. **Mercè Canela** 124
- Dossier fotogràfic Dansàneu 2019. **Joan Blanco** 127
- **GRÍPIA**
- Activitats 2019. **Laura Grimau/Joan Blanco** 132
- **RETRATS**
- Murs. **Alba Jovani** 136
- L'arxiu d'Imatges. El fons Tomeu Lladós. **Ferran Rella** 140

Aquest número ha comptat amb el suport de:

I la col·laboració de:

El 28è Dansàneu i les activitats de divulgació del Patrimoni Cultural de les Valls d'Àneu han rebut el suport de l'Obra Social de "la Caixa".

històrica més destructiva de Catalunya. En tot cas, l'atribució a una causa sísmica no es pot fer sense una data més precisa de l'esllavissada. Una altra possibilitat que encaixaria parcialment amb la informació de Young, és que, donada la seva magnitud, l'allau de roques hagués provocat un tremolor perceptible per la població local, i que el terratrèmol de què parla aquest autor fos degut a aquesta causa, i no a un origen tectònic.

Concloem aquí aquesta petita aportació al coneixement geomorfològic i dels riscos geològics de les Valls d'Àneu i, en particular, de la Vall de la Bonaigua, a partir de la tradició oral. L'Estany de Senyora és un bon exemple de la riquesa geomorfològica d'aquesta zona, magnífic museu a l'aire lliure que val molt la pena visitar.

Agraïments

A Raimon Pallàs i Mireia Iglesias per la revisió final del text. A Ferran Rella per la seua invitació. I a tota la gent que ha tingut l'amabilitat d'aportar informació.

Referències i Bibliografia

- Ardèvol, L. et al. (2005). *Meravelles Geològiques del Pallars Sobirà*. Arola Editors.
- Coll, P. (2010). *Guia dels indrets mítics i llegendaris del Pallars Sobirà*. De Paris edicions.
- Martínez, A. (2010). *Parque Nacional de Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Guia Geològica. Guías Geológicas de Parques Nacionales*. Instituto Geológico y Minero de España. Organismo Autónomo Parques Nacionales.
- Morelló, J., 1904. *La Vall d'Àneu*. Edició facsímil a càrrec de l'Ajuntament d'Esterrri d'Àneu i Consell Cultural de les Valls d'Àneu. 1984. Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya.
- Rella, F., 1993. *Les Valls d'Àneu*. Edicions el Médol. Tarragona.
- Ventura, J., Bordonau, J. (2018). *L'empremta glacial a l'alta conca de la Noguera Pallaresa*. Nabius, 16: 52-56.
- Young, A. *Viatge a Catalunya*. Ed. Ariel. Barcelona, 1970, pp 53-55.

Muntanyes humanitzades

Un recull de l'arqueologia al Parc Nacional

Ermengol Gassiot. Arqueòleg

"Voleu anar a plegar bolets"

Aquesta va ser la frase que ens van dedicar alguns companys de professió quan fa prop de 18 anys, un grup d'arqueòlegs encara joves, doctors i llicenciats en arqueologia prehistòrica, vam demanar la primera autorització per fer prospeccions arqueològiques al nord del Pallars Sobirà. Formaven l'embrió de l'actual Grup d'Arqueologia de l'Alta Muntanya (GAAM) de la Universitat Autònoma de Barcelona i el Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Les valls de Son i de Baiasca van ser les àrees escollides per aquella primera recerca l'any 2011. Es tractava de fer-hi prospeccions arqueològiques, de cercar i documentar a través de les evidències en superfície jaciments. Fora dels pobles i les seues immediacions, de les construccions medievals, no s'hi coneixien restes arqueològiques.

A diferència d'altres àrees de Catalunya, a finals del s. XX a l'alt Pirineu pràcticament no s'hi havia documentat restes arqueològiques. De fet, en aquells primers anys nosaltres mateixos ens vam imposar el límit del bosc com la frontera de l'espai que recorriem cercant evidències del passat: antics murs, gravats, dòlmens, etc. Pensàvem que per sobre, més amunt dels 2200 o 2300 m. només hi havia herba, tarteres, penya i fred. Veníem de la ciutat i tot i que alguns de nosaltres havíem passat molts mesos de la nostra infància en pobles del Pallars, les muntanyes seguïen sent un territori essencialment natural. L'any 2004, a petició de la pròpia administració del parc, vam començar a prospectar el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. I aquesta història va canviar.

El llibre *Arqueología del pastoralismo en el Parque Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici*. Montañas humanizadas recull els resultats d'una recerca arqueològica continuada en aquest espai natural protegit des de l'any 2004 fins a la seua publicació, a finals del 2016. Uns resultats que trenquen de forma categòrica la imatge de les zones d'alta muntanya pirinenca com espais pràcticament només naturals, on la presència humana ha sigut molt minsa i puntual al llarg del temps fins ja ben entrada l'època contemporània. Assentat en l'extrem oriental del batòlit

Excavant sota roca a l'Abric de les Obagues de Ratera.

granític de la Maladeta, el Parc Nacional és una de les àrees més abruptes de la serralada, amb cims rocosos amb extenses parets i crestes afilades. L'any 2000 no hi havia documentat cap jaciment arqueològic a l'interior de les gairebé 40.000 Ha. que conformen la seua àrea nuclear i el seu anell perifèric. En el llibre se'n presenten 345, tots ells enregistrats a través de la feina continuada del GAAM. Un primer mite que cau: les àrees de muntanya no només són espais naturals sinó que també s'han configurat al llarg del temps com a paisatges arqueològics i culturals.

Un segon element que ha posat sobre la taula la recerca arqueològica és la profunditat temporal del registre arqueològic. Hom podria penar, d'entrada, que les restes arqueològiques identificades al Parc Nacional són bàsicament tancats i cabanes de pastor de "fa quatre dies"; és a dir, dels darrers segles. De fet, és una temptació associar els vestigis arquitectònics documentats al llarg de tot el Parc Nacional a les fotografies en blanc i negre d'etnògrafs de finals del s. XIX i la primera meitat del s. XX. Junt a les prospeccions de superfície en alguns jaciments s'hi ha realitzat petites cales estratigràfiques a fi d'avaluar el seu potencial arqueològic i recuperar materials que ens permetessin situar-los en el temps. Més de 80 datacions de Carboni 14 (C14) en una trentena de jaciments han dibuixat una llarga seqüència d'ocupació humana al Parc Nacional de més de 10.000

Recuperació d'una olla de l'Edat del bronze (aproximadament 1500 aC) a la vall de Llacs.

anys. Arrenca a inicis de l'Holocè, abans de la introducció de la ramaderia i l'agricultura i s'estén fins els nostres dies. Un segon mite que s'esvaeix les zones altes dels Pirineus també tenen història i aquesta història és molt llarga, pràcticament des de l'enretirada dels glaciers.

Un altre aspecte que ens mostra la recerca feta és la variació en les formes de la presència humana al territori al llarg del temps. Els primers habitants de l'Abric de les Obagues de Ratera, d'abans del Neolític, es dedicaven principalment a la cacera, tal i com testimonien la gran quantitat de puntes de fletxa i eines vinculades al processament de la carn trobades al jaciment. En el Neolític, en canvi, podem observar com es passa d'un poblament a les valls del Parc, fa més de 5500 anys, a la utilització de petits abrics per sobre els 2000 m., i fins els 2500 m., al final d'aquest període. De l'Edat del Bronze, i concretament entre fa 4000 i 3000 anys en destaca, en canvi, la disminució de

jaciments amb una funció d'habitació i refugi però, en canvi, són relativament freqüents els amagatalls de grans recipients ceràmics en forats visibles dins de tarters de grans blocs. I així, la història seguiria variable fins a l'actualitat indicant el dinamisme de les formes de vida a l'alta muntanya. Un dinamisme que, per a la majoria dels períodes, es combina amb una estreta relació amb àrees de l'exterior de la serralada pirinenca. Ho testimonien, per exemple, la procedència de moltes matèries primeres, d'alguns objectes manufacturats (con ceràmica romana) i la similitud de recursos tecnològics durant moltes de les èpoques documentades. En definitiva, ens mostren un Pirineu dinàmic i particip de realitats culturals i socials molt més extenses.

La història de l'alt Pirineu tot just s'està escrivint a l'actualitat. El llibre *Arqueología del pastoralismo en el Parque Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Montañas humanizadas* aporta un altre gra de sorra a l'esforç col·lectiu de molts investigadors, institucions i associacions per fer-ho. Una història que esperem que tingui encara una llarga vida per endavant.

Gassiot, E. (ed.) 2016. *Arqueología del pastoralismo en el Parque Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Montañas humanizadas*. Madrid: Organismo Autónomo Parques Nacionales (ISBN 978-84-8014-896-2). Accessible en PDF a: https://arqueologiademuntanya.files.wordpress.com/2017/04/arqueologc3ada-del-pastoralismo_def_def.pdf

En el centre de nosaltres mateixos

Una de les característiques més cridaneres de la nostra espècie, o una de les que ens distingeix més de les altres, és que som curiosos de mena: sempre volem saber què hi ha més enllà d'allò que ens és evident, diàfan, situat dins del nostre camp de visió.

Però, ai!; cada pecat té la seua penitència, i aquesta curiositat innata es contraresta amb una altra qualitat també molt humana: la mandra. Tot ho volem saber, però això ens deu provocar una despesa intel·lectual tan gran, tan poc sostenible energèticament, que ens és més temptador recórrer als tòpics, als llocs comuns, als pressupòsits, a les conclusions precipitades... I segurament per això motes vegades, en comptes d'explorar què hi ha més enllà de l'horitzó, ens conformem a mirar tot just a un pam del nostre nas.

És per això que acceptem, acríticament i tal com ens han ensenyat, que hi ha uns centres i unes perifèries, i que per exemple nosaltres, gent del Ponent català i gent del Pirineu, som perifèrics gairebé en tot (en l'economia, en la geografia, en el poblament, en la llengua...), sense adonar-nos de l'evidència que, com tothom (almenys de l'Humanisme ençà), som el centre de tot, si més no el centre de nosaltres mateixos, i que la perifèria, des de la nostra òptica, haurien de ser tots els altres. Però dissortadament els estats amb estructures i mentalitat centralistes configuren un imaginari on les relacions entre persones i territoris passen sempre pel "centre", ja siga el centre pròpiament dit o els centres subsidiaris que, al seu torn, generen altres perifèries. És la visió jacobina del món creada a França, clonada per Espanya i, mal que ens pese, reproduïda a petita escala a Catalunya. Pensem en la xarxa de carreteres o en la divisió comarcal, per exemple: ben sovint, per a desplaçar-se entre pobles veïns però pertanyents a comarques diferents, cal passar per les capitals comarcals respectives. I, quan

El professor Ramon Sistac predicant des de la trona de Sant Just i Sant Pastor de Son sobre centres i perifèries.

analitzem les nostres relacions amb altres territoris, independentment de la distància geogràfica Barcelona esdevé inevitablement el nostre barem i el nostre referent interposat.

Evidentment alguns, en qualitat de membres de la comunitat científica, entenem això com un despropòsit, i que cal reinterpretar el país des de la nostra perspectiva, tot posant-nos-hi al centre i abandonant el nostre complex malsà de perifèrics. És per aquesta raó que ja durant la primera dècada d'aquest segle i des de la seua a Lleida de l'Institut d'Estudis Catalans, en col·laboració amb l'Institut Menorquí d'Estudis i la Universitat de Lleida, vam organitzar les trobades científiques "De Fraga a Maó: eix d'una cultura", per tal d'analitzar les relacions longitudinals entre els territoris de llengua catalana. Tot i una certa discontinuïtat tempo-

ral (entre Lleida, Ciutadella i Maó en vam fer sis durant un període més o menys de deu anys), vam aconseguir d'engagar una reflexió col·lectiva sobre la cultura catalana molt enriquidora i amb paràmetres ben diferents dels habituals. Simbòlicament, "vam fer el salt" a Barcelona amb la nostra interlocució directa.

Enguany ens hem atrevit a girar aqueix "eix d'una cultura", i l'hem fet anar de tramuntana a migjorn. A Esterrí, amb la concurrència aquesta vegada de la Universitat d'Alacant, del seu Institut Virtual Internacional de Traducció IVITRA i, com no podia ser d'altra manera, amb la col·laboració i ajut logístic del Consell Cultural de les Valls d'Àneu, hem analitzat les relacions latitudinals; aquest altre eix imaginari (o no pas tan imaginari) que enllaça el Pirineu amb Lleida, Tortosa, València i Alacant. Un eix no solament lingüístic, perquè conforma un espai cultural compartit i una sèrie de relacions que hem enfocat, a través del diàleg entre especialistes, des d'una òptica pluridisciplinària. En teniu ací una relació de les activitats i del fruit dels nostres debats.